

Ako Frida prišla na svet

Slovenská dedina Lelesz (*dnes obec Leles; maďarský ekvivalent sa používal do vzniku Československa, pozn. red.*) bola akurát taká veľká, aby bociany zo svojho hniezda na vrchu kláštornej veže dovideli na jej začiatok aj koniec. Pod kláštorným kopcom ležali jeden vedľa druhého úzke murované domčeky. Každý mal vlastnú ovocnú a zeleninovú záhradu, vlastnú studňu a vlastný plot. Pomedzi domčeky viedli úzke štrkové cestičky, v strede dediny stál kostol aj synagóga

Lelesz 1917

a dedinou sa tiahla agátová aleja. Pri pohľade zhora sa nedalo zistiť, ktoré domčeky obývajú kresťania a ktoré židia. Cigánov bolo však ľahké rozpoznať. Tí bývali na okraji dediny, na hranici s rozsiahlymi poľami, ktoré sa každé leto menili na žiarivé more žltých slnečníc.

Obyvatelia Leleszu boli na svoje bociany hrdí. Nie všetky dediny v kraji mali také šťastie, že u nich tieto veľké vtáky letovali, keď sa každý rok vracali domov zo zimného pobytu v Afrike. Dedina bez bocianieho hniezda by sa snáď ani za poriadnu dedinu nemala počítať. Bolo to, akoby sa v ich prítomnosti nachádzalo akési požehnanie. Ako keby spolu s bocianmi prichádzal akýsi príslub zlepšenia a mierumilovného spolunažívania, pretože prinášali jar a leto, a vďaka nim pristávali malé bábätká bezpečne, keď padali dole komínom, tak ako Frida vo štvrtok 3. septembra roku 1908.

Frida sa narodila do pobožnej židovskej rodiny Grünfeldovcov. Fridina matka Hani už pred ňou porodila osem detí, a tak vedela, čo ju čaká, ale keďže sa už blížila k štyridsiatke, jej telo začínalo byť unavené. Už dlhšie ju trápili vracajúce sa bolesti hlavy a kíbov. Našťastie pri nej bola pôrodná baba Anna Reskóová a pomáhala jej tak ako pri niekoľkých predošlých pôrodoch. Anna pochádzala z miestnej kresťanskej rodiny, kde sa ženy celé generácie stávali pôrodnými babami. Bolo bežné pokračovať v stopách svojho otca alebo matky. Fridin otec Moric bol obuvník tak ako jeho otec.

Moric pravdepodobne nebol pri tom, keď sa Frida narodila. Muži bývali pri pôrode málokedy. Miesto toho

mohol byť vo svojej obuvníckej dielni, aby mu prešiel čas, alebo mohol ísť do synagógy a pomodliť sa jednu z troch denných modlitieb. V takom prípade sa k Bohu modlil, aby bolo dieťa zdravé a aby to bol chlapec. Dievčatko nikdy nemohlo úplne nahradiť chlapca v kultúre, kde muži začínali každé ráno ďakovaním Bohu, že sa nenarodili ako žena. V osudnom roku 1900 navyše Hani a Moric stratili dvoch malých synov, Henricha a Davida Móra, ktorí mali len tri a jeden a pol roka. Malé deti ľahko podľahli epidémiám, ktoré z času na čas vyčíňali.

Keby to bol chlapec, stretol by sa v ôsmy deň svojho života s Leopoldom Weiszom. Leopold nielenže zodpovedal za jeden z dedinských hostincov, ale bol aj miestnym *mohelom*, teda vykonával obriezky. Obrad *brit mila* uňho už podstúpili všetci predošlí synovia Hani a Morica.

V tých časoch bol neustálou témou rozhovorov v Lesze súdobý jazykový spor medzi tými obyvateľmi, ktorých materinskou rečou bola maďarčina, a tými, ktorí rozprávali po slovensky. Keďže dedina bola súčasťou rakúsko-uhorskej dvojmonarchie, hovorilo sa tam viacerými jazykmi. Pri sčítaní ľudu v roku 1910 uviedlo až 99,7 percenta obyvateľstva, že ich rodným jazykom je maďarčina, ale v uliciach a hostincoch bolo počuť aj slovenčinu, nemčinu, rusínčinu či jidiš. Tento jazykový konflikt vtedy pretrvával už celé generácie, ale nabral na sile rok pred Fridiným narodením, keď sa odohrala neslávne známa černovská tragédia.

Rozruch v Černovej zapríčinili nezhody ohľadom vysvätenia nového kostola. Miestni obyvatelia chceli, aby

bol pri otváracjej ceremónii prítomný mladý nacionalistický kňaz Andrej Hlinka, ktorý sám z Černej pochádzal. Hlinka však upadol do nemilosti svojho maďarského biskupa Sándora Párvyho. Za proslovenské agitácie ho z pozície kňaza suspendovali a odsúdili na dva roky väzenia. Keď si miestni obyvatelia želali, aby sa s vysvätením kostola počkalo, kým Hlinku oslobodia, biskup zakročil. Na vysvätenie poslal kňazov sympatizujúcich s maďarskými myšlienkami. Výsledkom tejto provokácie bolo pätnásť zabitých ľudí a mnoho ďalších zranených.

Táto udalosť vzbudila tak národnú, ako aj medzinárodnú pozornosť. Mnohí politici, ktorí bojovali za práva národov v rámci monarchie, sa na nej pokúsili ideologicky kapitalizovať. Samotnému Hlinkovi sa podarilo vďaka tejto kampani vzbudiť obrovské sympatie v rámci celej monarchie.

Tak teda vyzerala spoločnosť v dobe, keď sa Frida narodila, pri poslednom vydýchnutí Rakúsko-uhorského cisárstva. Niekoľko storočí centrálnej vlády z Viedne a Budapešti stálo proti dospievajúcim miestnym silám. Ale Frida zatiaľ ležala v bezpečí v kolíske, kde ju ukladali mama a otec, tri staršie sestry a traja starší bratia. Ten najstarší bol takmer o dvadsať rokov starší než ona. Fridini rodičia mohli vlastne byť jej prarodičmi a jej najstarší brat Salomon jej otcom. Tak to chodilo v chudobných rodinách bohatých na deti. Generácie sa posúvali a medzi súrodencami sa vytvárali starostlivé vzťahy podobné tým medzi rodičmi a deťmi. Pre nízke príjmy a bývanie v stiesnených podmienkach sa

výhlady na iný život nejavili nádejne. Mnohí mladí sa rozhodli emigrovať.

V roku 1910, keď mala Frida dva roky, opustila rodinu jej sestra Mari a spolu so susedkou Szeren Herschkovicsovou odcestovala do Ameriky. Mari mala sedemnásť, Szeren šestnásť. Z Leleszu odcestovali do Antverp, kde nastúpili na palubu lode *MS Finland*. V pondelok 25. júla loď doplávala k Ellis Island. Na nejaký čas ich ubytoval Hanin brat, strýko David Schwarz, na ulici Broadway 575 v Brooklyne.

O štyri roky neskôr, keď mala Frida už šesť, odcestoval aj jej brat Jozef. Ako devätnásťročný sa vyplavil z Brém na lodi *George Washington*. Rodnú krajinu opustil akurát včas, aby sa vyhol narukovaniu do prvej svetovej vojny.

Na rozdiel od toho, keď rodinu opustila sestra Mari, bola vtedy Frida už dosť stará na to, aby chápala, čo to znamená, keď niekto odcestuje a už sa nevráti. Bola schopná vnímať príbehy o tom, ako Jozef spolu so stovkami ďalších Európanov, z ktorých mnohí boli chudobní Židia, nastúpil na palubu lode, ktorá ich prepravila cez Atlantický oceán v ústrety novej, otvorenej budúcnosti v Amerike. Práve tento oceán si dva roky predtým, v roku 1912, pri najznámejšom stroskotaní všetkých čias vyžiadal takmer 1 500 ľudských životov. *Titanic* bol vtedy tým najdrahším, najluxusnejším dopravným prostriedkom. Bola to loď, ktorá údajne nemohla stroskotať, ale už na prvej plavbe narazila do ľadovca a klesla na dno oceánu temného ako noc. O tejto udalosti informovali na titulných stranách veľkými nadpismi noviny po celom svete. Zanechala šok

vo všetkých, nielen v ľuďoch, ktorí snívali o ceste do Ameriky. Fridina o šesť rokov staršia sestra Regina túžila nasledovať svoju veľkú sestru Mari a znovu sa s ňou stretnúť v New Yorku, ale po stroskotaní *Titanicu* si na preplávanie oceánu nedovolila ani pomyslieť.

Amerika zastávala v histórii rodiny Grünfeldovcov dôležité miesto. Dve najstaršie deti neemigrovali a neubytovali sa u strýka Davida v Brooklyne ako jediní. Hani a Moric sa dvadsať rokov pred nimi tiež usadili na Lower East Side, keď mali ešte len jedno dieťa, prvorodeného syna Salomona. Z neznámych dôvodov sa Hani a Moric rozhodli po troch rokoch vrátiť do Európy. Možno bol zrazu život v novom svete príliš ťažký, možno sa im enelo po domovine. Možno mali doma niekoho, kto ich potreboval.

Hani a Moric však neodcestovali naspäť ako jediní. 30 percent ľudí, ktorí vtedy emigrovali do USA, sa po niekoľkých rokoch rozhodlo vrátiť. Nie všetkým sa splnil americký sen. Mnohí si uvedomili, že nie sú stvorení na život riadený hodinami, šéfmi a odborními. Jednoducho sa modernému svetu nedokázali prispôbiť. Ale vrátiť sa domov bolo drahé. Väčšina ľudí, ktorí si už raz na cestu do Ameriky našetrili a potom si uvedomili, že musia znova začať šetriť na cestu domov, to už viackrát nespravila. Keď niekto odcestoval, zvyčajne odišiel nadobro.

Strýko David tam napriek všetkému zotrval. Už v roku 1884 sa ako šestnásťročný usadil na Lower East Side, štvrti plnej Židov. Čoskoro nato sa oženil s Kate, ktorá taktiež emigrovala z maďarskej časti Rakúsko-Uhorska. David zabezpečil sebe, manželke, aj

svojim deťom Louisovi a Annie dobrý život vďaka tomu, že si založil obchod s cigarami.

To, že sa David svojho času rozhodol emigrovať, mohlo mať viacero dôvodov. Jedným z nich bola možno chudoba a obmedzený prístup k vzdelaniu. Ďalším mohli byť vyhrážky, že ho nasilu naverbujú do cisárneho vojska. Možno chcel jednoducho odísť od despotickeho otca, od predvídateľnosti, jednotvárnosti a zlých vzťahov v Lelesze.

V päťdesiatych rokoch 20. storočia, keď bol Berthold dvadsiatnik, tak o ceste do Ameriky tiež rozprával. Práve tam sa nachádzajú všetky dobré univerzity a udiali sa tam všetky významné objavy. Tam po vojne žili všetci hrdinovia a práve tam zamierili mnohí Židia. Ale Berthold sa už sťahoval veľakrát predtým a predstava ďalšieho odchodu sa mu nepozdávala. Keby vedel, že má v USA príbuzných, možno by sa mu to javilo inak, ale on o tom nevedel. Celkovo toho vedel o rodine Grünfeldovcov, o Fride aj svojom vlastnom pôvode veľmi málo.

V roku 1957, keď mal Berthold 25 rokov, skontaktoval sa s registrom obyvateľov v Bratislave. Toto mesto bolo po niekoľko storočí podriadené centrálnej vláde z Viedne a Budapešti. Po nemecky bolo známe pod menom Pressburg a v maďarčine sa nazývalo Pozsony. Bertholdovým cieľom bolo získať dokumentáciu o identite svojich rodičov. On sám nemal potuchy, ako sa volali, ani odkiaľ pochádzali. Vedel jedine to, že jeho rodina je židovská. To si dokázal vyvodiť, keďže ho ako dieťa v roku 1939, krátko po vypuknutí druhej svetovej vojny, poslali do Nórska a neskôr ho umiestnili do židovského detského domova v Osle.

Berthold študoval medicínu a peňazí mal málo. Priatelia zo židovskej komunity mu poradili, že môže nemecký štát požiadať o náhradu za stratu rodičov a detstva. V tejto ži-

dovskej obci v Osle stretol Berthold viacerých ľudí s podobným príbehom, ako mal on sám: utečenci z kontinentu bez domova. Niektorí zostali v Nórsku, iní cestovali ďalej, do USA, Izraela alebo Južnej Ameriky. Všetci potrebovali pomoc tak ako Berthold.

Advokát Alex H. Koritz, ktorý sídlil v kanceláriách na ulici Tollbodgaten 4 v centre Osla, mal s podobnými záležitosťami skúsenosti. Najprv museli konečne nájsť odpoveď na otázku, kto Berthold v skutočnosti je. Západonemecké úrady odmietali spracovať akúkoľvek žiadosť predtým, než sa zmapovala identita a osud rodičov. To, že s nimi Berthold nikdy nebol v styku, sa podľa úradov záležitosti netýkalo. Keďže vedel, že do Nórska prišiel z Bratislavy, poslal list do slovenského registra obyvateľov. Na konci roku dostal odpoveď. V liste so slovenským nadpisom *Rodný list* sa o matke písalo: *Matka: Friderika Grünfeldová*. To bolo všetko. V stĺpčeku pre otca nestálo nič. Len prázdna kolónka.

Týmto začala rozsiahla výmena listov s nemeckými úradmi. Žiadosť o náhradu mu niekoľkokrát zamietli z dôvodu nedostatočných dôkazov o osude rodičov počas vojny a po jej skončení. To vzbudilo v židovskej komunite v Osle pohoršenie. Ako im teda mali vysvetliť, že ich obrali o všetok majetok a niekoľko rokov života? Ako mali dokázať, že ich milovaných zabili v plynových komorách a kto z nich zomrel ako prvý, keďže to ovplyvňovalo poradie dedičstva? Nemali práve samotní Nemci predložiť dokumentáciu svojich zločinov? Bremeno zháňania dôkazov bolo postavené na hlavu. Obete museli svoje straty zdokumentovať sami.

Advokát Koritz sa nevzdal. Dvanásť rokov pomáhal Bertholdovi odvolávať sa proti zamietnutiam nemeckých úradov.

Berthold nemohol dokázať, že jeho rodičia sú mŕtvi, ale dalo sa predpokladať, že zahynuli pri veľkom vyhladzovaní Židov, ktoré si vyžiadalo viac ako šesť miliónov životov: deti, ženy aj mužov. V júni 1969 Bertholdovi konečne schválili kompenzáciu. Medzičasom už dokončil štúdium, oženil sa s Gunhild a stal sa otcom troch detí. Ako náhradu za stratené detstvo a budúcnosť dostal ako 37-ročný 14 815,45 nórskeho korún, dosť na to, aby pre seba a rodinu kúpil nový, žiarivo červený Volkswagen Typu 1 – povestného chrobáka. Auto najlepšej značky, ktoré paradoxne vyvinuli v časo najväčšej slávy nacistického Nemecka.

Boj s nemeckými úradmi bol pre Bertholda psychicky náročný. Nielenže trval veľmi dlho, ale prebudil tiež staré, bolestivé spomienky z nepokojného a dramatického det-

Thomas, Gunhild s Leom na kolenách, Nina a Berthold, 1969

stva. Berthold predtým dúfal, že sa mu dostane odpovede na to, kto jeho rodičia boli a odkiaľ pochádzali, ale jediné, čo našiel, bolo krstné meno svojej matky. Ako spomienka na celé detstvo to nebolo veľa, ale bolo to aspoň niečo. Keď som sa narodila ja, dal mi stredné meno Frederikke.

Keď sa celá vec s kompenzáciou uzavrela a Bertholdovi sa dostalo zadostučinenia, rozhodol sa za minulosťou nakresliť hrubú čiaru. Spravil všetko, čo mohol. Muselo mu to stačiť. Navyše mu matné spomienky z doby pred odchodom z Bratislavy naznačovali, aby to celé nechal pochované. S mladou manželkou po boku a tromi malými deťmi na zadnom sedadle sa Berthold vo volkswagene vrhol na cesty v šesťdesiatych rokoch čerstvo vyasfaltované. Vojne bol koniec, raz a navždy, v každom prípade aspoň preňho.

Jeho záujem o históriu aj napriek tomu nezmizol. Keď nečítal odbornú medicínsku literatúru pre prácu na Univerzite v Osle, prišli na rad biografie a historické diela o Európe a veľkých svetových vojnách, o veľmociach, ich vodcoch a osude Židov. V tomto vesmíre pátral, či už vedomky alebo nie, po svojom vlastnom príbehu.

Nina F. Grünfeld

frida

Vojna mojej
slovenskej
starej mamy

Prvé slovenské vydanie

Vydalo vydavateľstvo Lindeni v roku 2021 v spoločnosti

Albatros Media Slovakia, s. r. o., so sídlom

Mickiewiczova 9, Bratislava, Slovenská republika.

Číslo publikácie 2 477

Zodpovedná redaktorka Ivana Černáková

Technická redaktorka Jana Urbanová

Z nórskeho originálu *Nina F. Grünfeld: Frida –*

Min ukjente farmors krig, ktorý vyšiel vo vydavateľstve

Aschehoug v Osle, 2020, preložila Zuzana Švedová.

Jazyková redakcia Tatiana Žáryová

Odborná redakcia Mgr. Eva Škorvanková, PhD.

Návrh obálky, grafická úprava a sadzba Tomáš Cikán

Tlač FINIDR, s. r. o., Český Těšín

Cena uvedená výrobcom predstavuje nezáväznú

odporúčanú spotrebiteľskú cenu.

Objednávky kníh:

www.albatrosmedia.sk

eshop@albatrosmedia.sk

tel.: 02/4445 2046

ALBATROS MEDIA